INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCHERS
ISSN: 3030-332X Impact factor: 9,493 Volume 17, issue 1, Aprel 2026
https://wordlyknowledge.uz/index.php/IJSR worldly knowledge
Index: google scholar, research gate, research bib, zenodo, open aire.
https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG
https://www.researchgate.net/profile/Worldly-Knowledge
https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3030-332X

KORRUPSION JINOYATCHILIKKA OLIB KELUVCHI OMILLAR: BIOLOGIK, PSIXOLOGIK VA IJTIMOIY-MUHIT DETERMINANTLARI

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti magistranti

A.Baxriddinov

Annotatsiya. Mazkur maqolada korrupsion jinoyatchilikni yuzaga keltiruvchi biologik, psixologik va ijtimoiy-muhit determinantlari tahlil qilinadi. Korrupsion xulqni birgina sabab bilan tushuntirish ilmiy jihatdan yetarli emasligi asoslanadi. Biologik omillar predispozitsion zamin, psixologik determinantlar ichki motivatsion va axloqiy mexanizmlar, ijtimoiy-muhit omillari esa korrupsion qarorning tashqi sharoitlarini shakllantiruvchi tizim sifatida talqin qilinadi. Shuningdek, mazkur omillarning o‘zaro ta’siri va korrupsion xulqning bosqichma-bosqich normalashuvi ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot uchun axloqiy fikrlash, motivatsion yo‘nalish, makiavellizm, empatiya, mas’uliyat darajasi va stressga munosabat kabi psixologik ko‘rsatkichlarning diagnostik ahamiyati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: korrupsiya, korrupsion jinoyatchilik, determinant, biologik omillar, psixologik omillar, ijtimoiy muhit, makiavellizm, empatiya, motivatsiya, nazorat, axloqiy fikrlash.

Abstract. This article analyzes the biological, psychological, and socio-environmental determinants that contribute to corruption-related crime. It argues that explaining corrupt behavior through a single cause is scientifically insufficient. Biological factors are interpreted as a predispositional basis, psychological determinants as internal motivational and moral mechanisms, and socio-environmental factors as the external conditions shaping corrupt decision-making. The article also examines the interaction of these factors and the gradual normalization of corrupt behavior. Particular attention is paid to such diagnostically significant psychological indicators as moral reasoning, motivational orientation, Machiavellianism, empathy, responsibility, and stress response.

Keywords: corruption, corruption crime, determinant, biological factors, psychological factors, social environment, Machiavellianism, empathy, motivation, control, moral reasoning.

Kirish

Korrupsion jinoyatni yagona sabab bilan izohlash uning murakkab tabiatini to‘liq ochib bera olmaydi. Mazkur hodisa shaxsning individual xususiyatlari, qaror qabul qilish mexanizmlari hamda u faoliyat yuritayotgan ijtimoiy muhitning o‘zaro ta’siri natijasida shakllanadi. Shu bois korrupsion xulqni determinantlar tizimi asosida tahlil qilish metodologik jihatdan to‘g‘riroq yondashuv hisoblanadi. Determinant tushunchasi sabab va shart-sharoitlardan kengroq bo‘lib, xulqning yo‘nalishini belgilovchi asosiy kuchlar majmuini anglatadi [1]. Zamonaviy kriminologik qarashlarda jinoyatchilik, jumladan korrupsiya, monokauzal emas, balki ko‘p omilli hodisa sifatida talqin etiladi [2].

Asosiy qism

Biologik determinantlar korrupsiyaning bevosita sababi emas, ammo ayrim shaxslarda xavf-xatarni baholash, impulslarni nazorat qilish va mukofotga sezgirlik kabi jihatlarga ta'sir etuvchi predispozitsion zamin bo'lishi mumkin. Eysenck nazariyasiga ko'ra, ayrim temperament va shaxs xususiyatlari ijtimoiy me'yorlarga befarqlik hamda impulsiv qarorlar ehtimolini oshiradi [3]. Shuningdek, neyropsixologik tadqiqotlar dopaminerjik tizim faoliyati mukofot izlash xulqini kuchaytirishini ko'rsatadi [4]. Biroq biologik omillar korrupsiyani oldindan belgilamaydi; ular faqat muayyan psixologik va ijtimoiy sharoitlarda ahamiyat kasb etadi. Psixologik determinantlar korrupsion jinoyatchilik tahlilida markaziy o'rin tutadi. Avvalo, motivatsion omillar e'tiborga loyiqdir. Moddiy manfaatga intilish ko'plab korrupsion harakatlar uchun muhim turtki bo'lsa-da, hokimiyat, ta'sir doirasini kengaytirish va boshqalar ustidan nazorat o'rnatish ehtiyoji ham kuchli motivlardan biridir [5; 6]. Ayrim hollarda shaxs moddiy foydadan ko'ra, o'zini "hal qiluvchi shaxs" sifatida his etish uchun korrupsion aloqalarga kirishadi.

Korrupsion xulqda emotsional determinantlar ham muhim rol o'ynaydi. Stress, xavotir, ijtimoiy mavqeni yo'qotishdan qo'rquv yoki iqtisodiy beqarorlik hissi shaxsni noadekvat qaror qabul qilishga olib kelishi mumkin [7]. Shuningdek, o'zini tuta bilish darajasi past bo'lgan shaxslarda tez foyda olish istagi ustun kelishi ehtimoli yuqori bo'ladi. Mischelning o'zini nazorat qilish bo'yicha tadqiqotlari kechiktirilgan qoniqishni kutish qobiliyati kelgusidagi ijtimoiy xulq bilan bog'liqligini ko'rsatadi [8].

Axloqiy regulyatsiya masalasi korrupsion xulqni tushuntirishda alohida ahamiyatga ega. Freyd ta'limotida ichki axloqiy nazorat superego bilan izohlanadi; u sust rivojlangan yoki zaiflashgan holatlarda shaxs axloqiy cheklovlarni kamroq his etadi [9]. Bandura esa bunday vaziyatlarda moral disengagement, ya'ni axloqiy chekinish mexanizmlarini ko'rsatadi: shaxs o'z xatti-harakatini "hamma shunday qiladi", "boshqa yo'l yo'q edi" kabi fikrlar bilan oqlaydi [10]. Shu tariqa korrupsion harakat subyektiv ravishda maqbullashtiriladi. Qadriyatlar tizimidagi deformatsiya ham muhim psixologik omildir. Agar shaxs uchun boylik, mansab va tashqi muvaffaqiyat axloqiy tamoyillardan ustun turadigan bo'lsa, korrupsion qarorlar ehtimoli ortadi. Schwartz qadriyatlar tizimi xulqning umumiy yo'nalishini belgilovchi muhim ichki mexanizm ekanini ta'kidlaydi [11]. Shuningdek, makiavellizm va nartsissizm kabi shaxs xususiyatlari ham korrupsion moyillik bilan bog'lanadi. Christie va Geis makiavellizmni manipulyativlik, vositalarni tanlamaslik va sovuqqon hisob-kitobga asoslangan xulq sifatida tavsiflaydi [12].

Empatiyaning pastligi korrupsion xatti-harakatning yana bir muhim psixologik ko'rsatkichidir. Boshqalarning zarari va hissiy holatini chuqur his qila olmaslik shaxsga o'z harakatining qurbonlari haqida o'ylamasdan qaror qabul qilishni osonlashtiradi. Davis empatiyani ko'p o'lchamli psixologik konstrukt sifatida talqin qilib, uning ijtimoiy xulqni boshqarishdagi rolini ko'rsatadi [13]. Empatiya past bo'lgan shaxslarda boshqalarga yetkazilgan zarar ichki to'siq vazifasini kamroq bajaradi. Ijtimoiy-muhit determinantlari korrupsion xulqning tashqi zaminini tashkil qiladi. Oilaviy tarbiya, referens guruh, tashkilot madaniyati va rahbariyat namunasi shaxsning axloqiy pozitsiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Asch tadqiqotlari odamlarning guruh fikriga moslashishga moyilligini ko'rsatadi [14]. Agar tashkilot yoki yaqin ijtimoiy muhitda korrupsiya "odatiy holat" sifatida qabul qilinsa, shaxs asta-sekin bu normaga moslashadi. Ashforth va Anand korrupsiyaning tashkilotlarda normalashuvi jarayonini batafsil tahlil qilgan [15]. Bunday sharoitda shaxsiy axloqiy qarshilik

vaqt o‘tishi bilan sustlashadi. Nazorat mexanizmlarining zaifligi, jazosizlik hissi va shaffoflikning pastligi korrupsion qarorning ijtimoiy sharoitlarini yanada kuchaytiradi. Ammo bir xil tashqi muhitda ham barcha shaxslar bir xil yo‘l tutmasligi shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy-muhit omillari psixologik determinantlar bilan birga tahlil qilinishi lozim. Korrupsion xulq odatda birdan shakllanmaydi; u kichik me’yor buzilishlaridan boshlanib, asta-sekin ichki va tashqi jihatdan normalashib boradi. Shuning uchun korrupsiyani tushuntirishda biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning o‘zaro ta’sirini hisobga oluvchi integrativ yondashuv zarur.

Tadqiqot nuqtai nazaridan axloqiy fikrlash darajasi, motivatsion yo‘nalish, makiavellizm, empatiya, mas’uliyat hissi, o‘zini nazorat qilish va stressga munosabat kabi psixologik ko‘rsatkichlar korrupsion jinoyat sodir etgan shaxslar profilini aniqlashda eng muhim o‘lchov mezonlari bo‘lib xizmat qiladi. Ana shu omillarni empirik jihatdan baholash korrupsion xulqning psixologik mexanizmlarini chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Xulosa

Korrupsion jinoyatchilik biologik, psixologik va ijtimoiy-muhit determinantlarining murakkab o‘zaro ta’siri natijasida shakllanadigan ko‘p omilli hodisadir. Biologik omillar predispozitsion zamin yaratadi, psixologik determinantlar qaror qabul qilishning ichki mexanizmlarini belgilaydi, ijtimoiy-muhit omillari esa bu xatti-harakatning tashqi sharoitlarini shakllantiradi. Shu bois korrupsiyani faqat jazo, faqat tarbiya yoki faqat tashkiliy nazorat orqali oldini olish mumkin emas. Samarali profilaktika shaxsning ichki axloqiy va motivatsion tizimi hamda ijtimoiy muhitni birgalikda sog‘lomlashtirishga qaratilgan integrativ yondashuvga tayanishi lozim.

Adabiyotlar

1. Antony A., Mercer B. Cause, Condition and Correlation in Social Science Research // Philosophy of Social Sciences. — 2011. — Vol. 41 (3). — B. 312–334.
2. Gottfredson M.R., Hirschi T. A General Theory of Crime. — Stanford: Stanford University Press, 1990. — B. 85–143.
3. Eysenck H.J. Crime and Personality. 3rd ed. — London: Routledge, 1977. — B. 54–119.
4. Cools R. Dopaminergic Modulation of Cognitive Function — Implications for L-DOPA Treatment in Parkinson's Disease // Neuroscience and Biobehavioral Reviews. — 2006. — Vol. 30 (1). — B. 1–23.
5. Klitgaard R. Controlling Corruption. — Berkeley: University of California Press, 1988. — B. 19–67.
6. Adler A. Understanding Human Nature. — Oxford: Oneworld Publications, 1992. — B. 61–144.
7. Lazarus R.S., Folkman S. Stress, Appraisal, and Coping. — New York: Springer, 1984. — B. 117–189.
8. Mischel W. The Marshmallow Test: Understanding Self-Control and How to Master It. — New York: Little, Brown and Company, 2014. — B. 7–102.
9. Freud S. The Ego and the Id. — London: Hogarth Press, 1923. — B. 12–59.
10. Bandura A. Moral Disengagement: How People Do Harm and Live with Themselves. — New York: Worth Publishers, 2016. — B. 1–123.
11. Schwartz S.H. Universals in the Content and Structure of Values // Advances in Experimental Social Psychology. — 1992. — Vol. 25. — B. 1–65.

ISSN: 3030-332X Impact factor: 9,493 Volume 17, issue 1, Aprel 2026
https://wordlyknowledge.uz/index.php/IJSR worldly knowledge
Index: ***google scholar, research gate, research bib, zenodo, open aire.***
https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG
https://www.researchgate.net/profile/Worldly-Knowledge
https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3030-332X

12. Christie R., Geis F. Studies in Machiavellianism. — New York: Academic Press, 1970. — B. 1–54.
13. Davis M.H. Measuring Individual Differences in Empathy: Evidence for a Multidimensional Approach // Journal of Personality and Social Psychology. — 1983. — Vol. 44 (1). — B. 113–126.
14. Asch S.E. Social Psychology. — New York: Prentice-Hall, 1952. — B. 450–501.
15. Ashforth B.E., Anand V. The Normalization of Corruption in Organizations // Research in Organizational Behavior. — 2003. — Vol. 25. — B. 1–52.